

Yaxın Şərqi qapısı sayılan Odlar yurdu - Azərbaycan Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşir. Azərbaycan bəşər sivilizasiyasının yarandığı ilk mərkəzlərdən biridir. Bunu arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanmış çoxsaylı maddi-mədəniyyət nümunələri təsdiqləyir. Tarixən Asiyanı Avropa ilə birləşdirən karvan-ticarət yolları, o cümlədən "İpək" yolu Azərbaycandan keçmişdir. Tutduğu geostrateji mövqeyə görə Azərbaycan hər zaman dünya maraqlarının toqquşduğu məkan olmuşdur.

Tarix boyu bir çox qüdrətli imperiyaların tərkibinə daxil olmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqı müəyyən dövrlərdə müstəqillik əldə etmiş və özünəməxsus mədəniyyəti yaradıcısı kimi millətlər arasında layiqli yerini tutmuşdur.

Bakı əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan olub. Burada atəspərəstlik, xristianlıq, islam mədəniyyətləri öz izini buraxıb, xalqın adət-ənənələrində əks olunub. Bəlkə ona görə Azərbaycan xalqı bütün dinlərə və mədəniyyətlərə açıqdır. Bu gün Azərbaycanda yəhudi də, xristian da, katolik də özünü sərbəst və azad hiss edir. Bu, Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətinin böyük, danılmaz nailiyyətidir.

Müasir dünyada gedən qloballaşma prosesində qabaqcıl yer tutmaq istəyən ölkə özünün iqtisadi, siyasi gücü ilə yanaşı, tarixi irsi, mədəniyyəti, incəsənəti ilə də tanınmalıdır. Azərbaycan xalqı qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan bir xalqdır. Bu tarixi yaddaş əsrlərdən bəri qorunub saxlanmış memarlıq abidələrində yaşayır, xalqın, millətin mədəniyyətini özündə əks etdirir. Maddi-mədəniyyət, memarlıq abidələri, toponimlər bir millətin müəyyən coğrafi məkanda formalaşmasını təsdiqləyən ən tutarlı sənədlərdir. Ona görə də zaman keçdikcə bu mədəni irs zəngin xazinəyə çevrilir.

Azərbaycan xalqının mədəni irsinin nadir incisi, hər bir azerbaycanlının qürur duyduğu məkan - İçərişəhər min illik tarixə malik olan Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzi sayılan Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı qədim Bakının tarixi mərkəzidir. Bakının qoynunda, möhtəşəm qala divarları əhatəsində yerləşən, açıq səma altında bir muzey kimi fəaliyyət göstərən İçərişəhər qədim və orta əsrlər dövrünə aid zəngin maddi-mədəniyyət abidələrini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayır.

Bakı şəhəri qədim zamanlardan insanlana yaşaması üçün əlverişli məkan olması ilə yanaşı, eyni zamanda müxtəlif dini inancların yarandığı müqəddəs yerlərdən biri olmuşdur. Mono-teizm yaranana qədər qədim dünyada zərfdüzlük hökmran din olmuşdur. Bakı qalasında müqəddəs sitayiş yerləri, pirlərin qalqları qalmışdır. Bu fakt öən əsrdə aparılmış arxeoloji qazıntılar da təsdiqləyir. Bəşəri dinlərin - iudaizmin, xristianlığın və nəhayət islamın meydana gəlməsi ilə bu müqəddəs gəher bu üç dinin mərkəzinə çevrildi.

Monoleistik dini inanclara qədər Bakı atəspərəstliyin ən mühüm mərkəzlərindən biri idi. Bu fakt, həmçinin,

layinatı məsələsi hələ də elmi ictimaiyyət arasında mübahisə predmetidir. Lakin əldə etdiyimiz dini xarakterli faktoloji materiallar bizə əsas verir təsdiq edək ki, Qız qalasının ətrafındakı məkan qədim zamanlardan möcüzəli, müqəddəs sitayiş

günlərə qədər gəlib çatmışdır.

Tarixi nöqtəyi-nəzərdən İçərişəhər sirlərlə doludur, bənzərsiz və maraqlı məkandır. Belə abidələrdən biri XX əsrin 80-ci illərinə qədər Qız qalası yaxınlığında yerləşən Zəng gülləsi olan məbəd

qülləsinin altında cahartağ formasında (dörd tağ) atəspərəstlik yerləşirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilk kilsələr atəspərəstlik məbədlərinin yerində inşa olunmuşdur. Səcdəgahı ucaclardan şərqi tərəfdən, giriş qərbdə yerləşdirməklə atəspərəstlik

stirdir. B.e.ə. IV əsrdə bünövrəsi qoyulan, III-V, VI-VII əsrlərdə onun üzərində bəziliklərdən gümbəzi qoyulan məbəd mərhələlərə ucaldılmışdır. VIII əsrdə alban memarlığının bəzi elementlərini islam dövrü abidələrində də rast gəlinir.

Antik dövrdən sonrakı dövrdə və erkən orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyası ərazisində inşa olunan məbədlər memarlığında xristianlığa dərkəri tikililərin xüsusiyyətlərini özündə saxlamışdır. Bir otaq sahəsindən ibarət olan atəspərəstlik məbədləri xristian dininə uyğunlaşdıraraq yeni xüsusiyyətlər əldə edirdi. Bu təkcə Albaniya üçün deyil, bütün xristian dünyası üçün xarakterik xüsusiyyət idi.

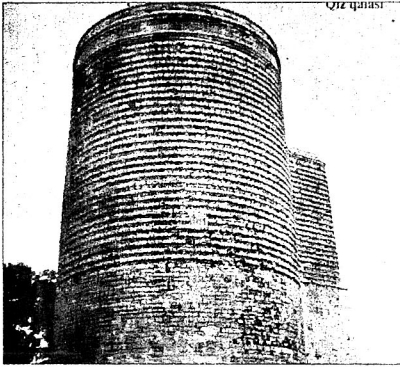
XIX əsrdə bərpa olunmuş Qız qalasından 20-25 metr qərbdə yerləşən dini abidə, zənnimizcə, monastırın zəng qülləsinin qalıqlarıdır. Abidə memarlıq konstruktiv quruluşuna görə alban monastırları ilə eynilik təşkil edir. Tikilinin günümüzdə gəlib çatmış salamat hissəsi tağlı girişdən, kiçik hücrəli uzun P şəklində olan dəhlizdən ibarətdir. Tikilinin bu hissəsi, demək olar ki, tam bərpa olunub. Divar yonulmuş yerli növ ahəng daşından hörülmüşdür. Tikilini memarlıq-konstruktiv quruluşuna və zəng qülləsinin ölçüsünə görə orta əsr dövrünə aid etmək olar. Tikilinin girişində uzunluğu təxminən 2 metr, hündürlüyü 2.10 - 2.30 sm olan divar qalıqları abidənin ən qədim hissəsidir. Abidənin divarı 70x40x10: 60x30x5 sm ölçüsündə olan kobud, yonulmamış daşlarla hörülmüşdür. Bərkidici məhlul kimi qum və az miqdarda ahəngdən istifadə olunmuşdur. Daşlar ölçü və formasına görə fərqlənir. Bundan əlavə, uzun müddət yağınca məruz qaldığına görə onun üzəri hislə örtülmüşdür. Ehtimal olunur ki, bu hörgü bəzə gəlib çatan tikilinin yuxarı hissəsinə daha çox təsir göstərmiş, ona görə də daşlar qaralmışdır. Nəhayət, təmməli məmükdür ki, XX əsrin 80-ci illərinə qədər fəaliyyət göstərmiş zəng qülləsi XIX əsrdə bərpa olunmuş alban məbədinin bir hissəsi olmuşdur.

Beləliklə, ehtimal etmək olar ki, həmin bu yerdə atəspərəstlik dövründə (e.ə. VII-IV əsrlərdə) ən qədim tikili ucaldırmış, IV-VIII əsrlərdə Qafqazda xristianlığın yayıldığı dövrlərdə bu yer müəyyən dini mərasimlərin keçirildiyi məkan olmuş, lakin XIX əsrin birinci yarısında, hələ alban katolikosluğunun (Alban kilsəsi 1836-cı ildə tağ edilməsi) fəaliyyət göstərdiyi illərdə burada zəng qülləsi ucaldırmışdır.

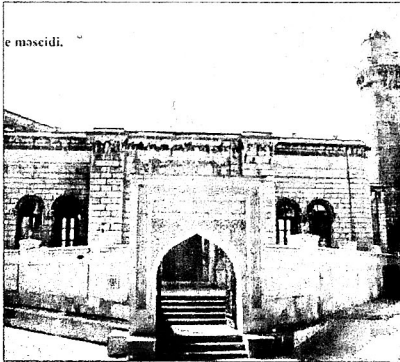
Bu alban məbədi Qafqazdakı analoq məbədlər kimi iki əsas tikildən ibarət olub. Ehtimal ki, XII-XIII əsrlərdə Azərbaycanda islam memarlığının geniş yayıldığı illərdə tikilini gümbəz əlavə olunaraq o, məscidə çevrilmişdir.

(Ardı 11-ci səh.)

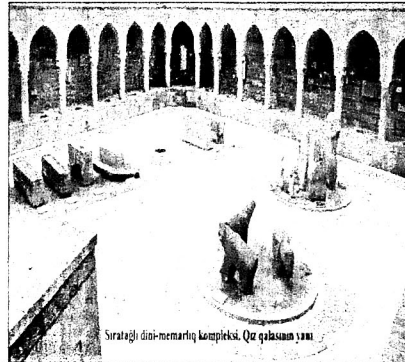
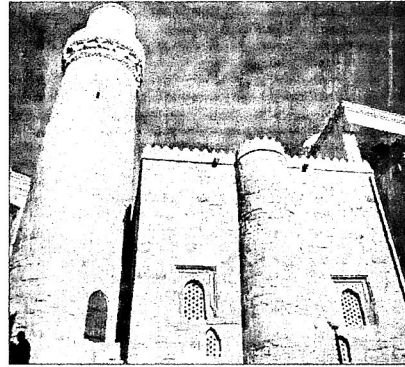
Tolerantlığın məkanı Azərbaycan - qədim tarixdən müasirliyədək...

Qız qalası

Məscidi.

Sirətəli dini-memarlıq kompleksini, Qız qalasının yanında.

Abşeronda təbii mənşəli odun zənginliyi ilə bağlı idi. XX əsr ərzində Qız qalası ətrafında aparılan arxeoloji qazıntılar, daha dəqiq desək, alimlərin Qız qalası ətrafında dini memarlıq kompleksini və ətrafda od səcdəgahlarını aşkarlaması bir daha burada atəspərəstliyin mövcud olduğunu sübut edir.

Bakı qalasında Qafqaz Albaniyası dövrünə aid bir neçə erkən xristianlıq kilsələri, erkən islam dövrünə aid məscidlər fəaliyyət göstərirdi. Bu gün onların qalıqlarını möhtəşəm memarlıq və dini abidə hesab olunan Qız Qalasının yanında müşahidə etmək olar. Ərəb xilafəti dövründə bir çox atəspərəstlik pirlərinin yerində və üzərində bənzərsiz məscidlər, mədrəsələr, minarələr, islam dininə aid bütöv komplekslər inşa olunmuşdur.

Qız Qalasının funksional

XX əsr müddətində qazılaraq, Qız qalasının qərbində.

yeri, Qız qalasının özü isə əsas sitayiş abidəsi olmuşdur. Məhz buna görə xristianlığın və islamın qəbulundan sonra da bu abidə toxunulmaz qalmış və bizim

restlik məbədinə beləliklə xristian kilsəsinə çevirildilər. Bu, yeni inanca keçid prosesini bir qədər asanlaşdırdı. Xristian məbəd və monastırları adətən əhali məskunlaşan, qala divarları ilə əhatələnmiş məkanlarda inşa edilirdi. Alban xristian mədəniyyəti erkən orta əsr Alban mədəniyyətinin məhəlli variantı deyil, müstəqil mədəniyyət idi. Xristianlıq və onunla bərabər mövcud olan Alban atəspərəst mədəniyyəti fərqli etnik əlamətlərə malik deyildi. Memarlıq, konstruktiv formasına, inşaat metoduna əsasən bu abidə Azərbaycanın Şəki rayonunda, Kiş kəndində yerləşən alban məbədi ilə eynilik təşkil edir.

Apostol Yelisey tərəfindən ucaldırılan Kiş kəndindəki monastır Qafqazda ilk alban monastırına və xristian dünyasında ən qədim mona-

(Əvvəlki 10-cu səh.)

Məşhur fotoqraf Y.I.Yermakovun Bakı mövzusunda həsr olunmuş şəkillərində zəng qülləsinin bilavasitə yaxınlığında məscidin gümbəzi aydın görünür. Lakin yazın mənzərələrində bu məscid haqqında məlumat yoxdur. Amma yerli sakinlərin şahidliyi əsasında, bu yer əslrəndən bəri üç dinin müqəddəs məkanı adlandırılır. Ötən əsrdə həm məscid, həm də kilsə dağıdılmışdır. Mütəxəssis albanşünasların fikrinə görə, Albaniyada xristianlıq mərkəzləşmiş Alban dövlətinin (1008-ci il) süqutuna qədər dövlət dini statusunu qoruyub saxlamışdır. Xilafət ölkələrində digər dinlərə həmişə dözümlü yanaşılmışdır. Ona görə də təəccüblü deyil ki, bir məkanda üç dinin - ateşpərəstlik, xristianlıq və islamın rəmzləri qorunub saxlanmışdır.

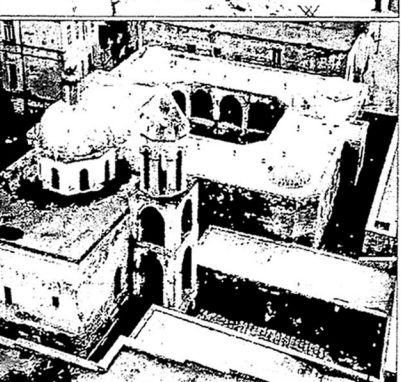
Beləliklə, alban kilsəsi ateşpərəstlik məbədinin üzərində ucaldılmış, islamın yayılması ilə əlaqədar həmin sırada məscid inşa olunmuşdur. Bu faktın özü bir daha dünya elmində qəbul olunmuş fikri təsdiqləyir ki, dəyişən ancaq dinlər olurdu, müqəddəs yerlər dəyişilməz olaraq qalırdı. Azərbaycan ərazisində xristian sitayiş abidələrinin ucaldılması çarizmin Qafqazın xristianlaşdırma imperiyası siyasətinə uyğun olaraq aparılırdı. Bu böyük plan idi və xristianların regiona költür və istiqamətli köçürülməsi bu planın tərkib hissəsi idi.

XIX əsrin ortalarında Qız qalasının qarşısında indiki Varfolomey kilsəsinin qalıqlarının yerləşdiyi məkanda taxtadan bir kiçik xristian sövməsi ucaldılmışdır. Rusiyanın Moskva şəhərində yerləşən Dövlət Herb Tarixi arxivindəndə aldığımız məlumatlara görə 1824-cü ildən 1834-cü ilə qədər, on il ərzində rus pravoslav kilsəsi bu ərazidə mövcud olan məscid binasının içində fəaliyyət göstərirdi. Görünür, sonralar məscid sökülüb və yerində qeyd etdiyimiz həmin sövmə tikilmişdir. Bəzi mənbələrdəki məlumatlara görə 1853-cü, digər məlumatlara görə 1857-ci ildə İçərişahar-da Şamaxı qapılarının yanında Müqəddəs Nikolay pravoslav məbədinin tikintisindən sonra Qız qalasının qarşısında bu məscid sövməsi fəaliyyətini dayandırır və əsrin axınına tam dağılıb, yarasız vəziyyətə düşür. Məscidin bərpası haqqında məsələ gündəmə gəlir. Əvvəllər bu yerdə məscid yerləşdiyindən, müsəlmanlar məscidin bərpası xahişi ilə qubernatora müraciət imzalayırdı. Lakin mitropoliti isə buna izn vermir. Bu təsadüfi məsələ deyildi.

Çarizm bu tarixi dövrdə müsəlman ruhaniliyinin siyasətində Cənubi Qafqazda rus mütləqiyatına təhlükə yaradan islam ideologiyasının əsas daşıyıcılarını görürdü. Camiyyədə möhkəm mövqeyə, böyük məbləğdə gəlirlər gətirən iri vəqf müəllimiyatına, güclü sosial bazasına olan, xalq arasında böyük nüfuz və təsirə malik olan müsəlman ruhaniləri

çarizmi daim qorxu içarində saxlayırdı. Əgər XIX əsrin birinci yarısında çarizm müsəlman ruhanilərinə güzəştə gedərək ona müəyyən imtiyazlar verirdisə, XIX əsrin ikinci yarısından müsəlman ruhaniləri sıxışdırılıb, tədricən onun tutduğu mövqelərin alınması prosesi aparılır. Bu nöqtəyə-nəzərdən, təbii ki, hakimiyyət Qız qalası yaxınlığında məscidin bərpasına razı ola bilməzdi.

1891-ci ildə Gürcüstan ekzarxi Arxiyepiskop Palladinin xeyir-duası ilə qərar alınır ki, burada xristian dininin ilk yayıcısı olan apostol Varfolomeyin xatirəsinə dəşdən sövmə ucaldılsın. 14 sentyabr 1892-ci il tarixində müqəddəs Varfolomey sövməsinin açılışı baş tutdu. Səhər Nikolay kilsəsində Bakı qubernatorunun iştirakı ilə liturgiya mərasimi keçirildi.

dən sonra kilsə nümayəndələri əllərində bayraqlar Qoşa qala qapılarının yaxınlığında yerləşən Müqəddəs Nikolay kilsəsindəndə Qız qalasının qarşısında inşa olunmuş müqəddəs Varfolomey sövməsinə yürüş keçirdilər.

Sövmə rus üslubunda kiçik kilsə olmaqla, gümbəzində güzgüli xaç ucaldılmışdı. Sövmənin içarısında Müqəddəs Varfolomeyin təsviri və digər ikonalar qoyulmuşdu. 1895-ci ildə fotoqraf A.Mişon da həmin məkanda sövmənin yerləşdiyini fotoşəkillərlə təsdiqləyir. Pravoslavlar sövməni ziyarət edirdilər. Protolyeriy Aleksandr Ivanoviç Yunitskiy 1906-cı ildə yazdığı "Bakı quberniyasında kilsələrin tarixi və kilsə gəlirləri" kitabında qeyd edirdi: "Ruslar və müsəlmanlar bir-biri ilə mehriban münasibətdə idilər. Pravoslav inancılı insanlar Allahı ıradəsində təbə

olaraq, ibadət edərək sakit vəşkilərdə, öz ailə ocağını ciddi şəkildə qoruyurdular. Varfolomey sövməsi 1930-cu ildə bağlandı və bir müddət boş qaldı. Sövmə binası sovet ateizm siyasətinin qurbanı olaraq 1936-cı ildə dağıldı.

2003-cü ildə Müqəddəs Konstantinopol Patriarxi I Varfolomey Bakıya gəlmişdi. O, apostol Varfolomeyin müqəddəs qalıqlarının yerləşdiyi mücrünü gətirmiş və onu Prezident Heydər Əliyevə təqdim etmişdi. İndi həmin mücrü Bakıda yerləşən Müqəddəs Jen-Mironosets kafedral kilsəsində saxlanır.

XX əsrin 60-cı illərində Qız qalasının ətrafında abadlıq işləri aparılarkən sıratığı dini-memariq kompleksi aşkar olundu. 1964-cü ildə AMEA-nın Tarix İnstitutunun arxeoloqları O.İsmizadə və H.Ciddi tərəfindən həmin

qəbirin baş hissəsi cənubə doğru yerləşmişdi. Bu faktlar bəzi ehtimalları söyləməyə imkan verir. Kəbəbə tərəf (cənub-qərb) istiqamətində məzarlar islam dövrünə aiddir. Digər istiqamətdə yerləşən qəbirlərin isə islam qədərki dövrə aid olduğu ehtimal olunur. Bəzi qəbirlərdə dəfn iki dəfə həyata keçirilmiş, qəbrin bir hissəsində skeletin bir yığın sümükləri yığılmış və orada yeni vəfat edən dəfn edilmişdir. Bəzi qəbirər bir-birinin üzərində müxtəlif mədəni təbəqələrdə aşkar olunmuşdur. Bu onu sübut edir ki, abidənin tarixi kökləri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu yer bir neçə min illər qədim müqəddəs dəfn yerli olmuşdur. Abidənin şimal divarında dəniz istiqamətinə yönəlmiş kanal aşkar olunmuşdur. Kanal eni 50 sm,

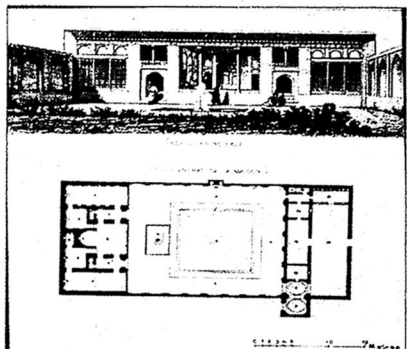
lar 4,5 m dərinlikdə yerləşən mədəni təbəqədə aparılmışdır. 2,5 metr dərinlikdə XII-XIII əsrlərə aid maddi-mədəniyyət abidələri, məhz Şirvanşahlar dövrünə aid sikkələr aşkar olunmuşdur. Orta əsrlərə mövcud qaydalara uyğun olaraq belə dəfn mərasimləri Xanəgahda həyata keçirilirdi. Xanəgahlar ticarət-karvan yollarının üzərində yerləşirdi və kompleks abidələrdən ibarət olurdu. Nümunə kimi Pirsatət qəbir sahində günümüzdə qədar çalmış Pır Hüseyn Xanəgahı misal göstərmək olar. Xanəgah kompleksinə rabət, karvansara, türbə, məscid, ovdan, hamam, digər dini və ictimai xarakterli tikililər daxil idi. İçərişahar ərazisində kiçik bir gümbəz yuxarıda sadalanan abidələrin mövcudlu müşahidə olunur. Bundan başqa, abidənin bir tərəfində yerləşən

sında böyük nüfuzə malik ruhani şəxs olan Şeyx Tahir və onun Xanəgahı Azərbaycanın orta əsr ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır. Şeyx Tahirin vəfatından sonra o burada dəfn olunmuş və illər ötdükdə bu, məkan fəxri dəfn yerinə çevrilmişdir. Şeyxin məzarı ətrafında onun müridləri (davamlı) dəfn olunmuşdu, qəbristanlıq yaranırdı. Azərbaycan ərazisində belə müqəddəs yerlər çoxdur. Bu gün də bu məkanlar ziyarətçilərə çəkilmiş, insanlar tərəfindən ziyarət olunur.

Yuxarıda yazılanları yenidən xatırladığımızda belə qənaətə gəlmək olar ki, Qız qalasının ətrafı, minilliklər ərzində Azərbaycanda müxtəlif dinlərin bir-birini əvəz etməsinə baxmayaraq, müqəddəs sitayiş yerli olmuşdur. İçərişaherin memariq ansamblında islam dövrü geniş təmsil olunmuşdur. Bu hər şeydən əvvəl Came məscidi, YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrs siyahısına daxil olmuş, tam şəkildə bu günümüzdə qədar qalib çalmış - XI əsrin unikal memariq abidəsi Məhəmməd məscidi, həmçinin İçərişaherin 28 məhəlləsinin məhəllə məscidləridir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, məscidlərin böyük əksənyyətli, o cümlədən Əmə, Məhəmməd, Aşur məscidləri köhnə pir yerlərində - ateşpərəstlik məbədləri üzərində ucaldılmışdır. Əslərə boyunca Bakı Şərq İli Qərbin arasında yerləşən müsəlman şəhəri olaraq özündə bir çox mədəniyyətləri ehlivə edib, iduazimən, xristianlığın, islamın yan-yana yaşaması üçün şərait yaratmışdır.

Məhəmməd (ə.s.) Peyğəmbərə Tanrıdan gəndənilən vəhydə deyilir: "Vahid Allah ideyası altında birleşin. Dində təfərrüatə yol verməyin". Ulu Tanrının bu vəsiyyəti Azərbaycan torpağında tam həyata keçmişdir. Bu gün tarixin keşməkeşli, əzəbli yollarından keçən yarıdır, zəhmətsevər Azərbaycan xalqı yüksək mənəviyyəti ilə Azərbaycan dövlət siyasətini səviyyəsində digər din nümayəndələrinə dözümlü və tolerant münasibət nümayiş etdirir. Bakı unikal tolerantlıq məkanı olmaqla, burada insanlar din, mədəniyyət və dünyagörüşü müxtəlifliyinə hörmətə yanaşmağı bacarır. Bu gün ictimai-siyasi sabitlik iki növbədə Azərbaycan xalqının milli və dini mənsəbiyyətlə olan qarşılıqlı hörmət nəticəsində əldə olunmuşdur. Bakıda unikal tolerantlıq mövcuddur və bu yaranmış mülti mədəni müht dəhə də inkişaf etdirilir, mədəniyyətlərlərsə dialoqa, insanları mehriban qonşuluq münasibətlərinin formalaşmasına zəmin yaradır. Göründüyü kimi, Azərbaycan xalqının artıq milli məntəllinə nüfuz edən tolerantlığın qədim tarixi kökləri var.

Vəfa Quliyeva
Tarix elmləri doktoru,
Qənirə Pirquliyeva,
Tarix üzrə
fəlsəfə doktoru,
Elxan Məmmədov
Tarixçi

uzunluğu 60-70 sm olan dördkünc formada kobud şəkildə yonulmuş daşdan tikilmiş, üstü daş plitə ilə örtülmüşdür. Kanalin bəzi hissələri sonrakı tarixi dövrlərdə qəbir kimi istifadə olunmuşdur. Arxeoloji qazıntı zamanı aşkar olunmuş qəbirüstü plitələr XIV-XV əsrlərə, bir hissəsi isə XVIII əsrə aiddir. Barpa zamanı abidənin bəzi hissələrində qədim qəbir daşlarından istifadə olunmuşdur. Bu ancaq dini sitayiş abidələrində mümkün olurdu.

Arxeoloji qazıntı zamanı kiçik evyanda mərkəzdən bir qədər kənarda səkkiz güşəli 1m 31 sm hündürlüyündə, 45 sm diametridə üç pilləli böyük daş sütun aşkar olunmuşdur. Sütunun yuxarı çuxur hissəsində od izləri vardı. Böyük ehtimalla, bu abidə ateşpərəstlik dövrünün abidəsidir. Arxeoloji qazıntı-

şən məktəb-məscidin gümbəzində vəqfnamənin mətnində məscidin II şah Abbas vaxtında (1646-cı il) onun nöqəri İmam Qulu tərəfindən inşa olunduğu haqqında bəhs olunur. Mətnədə xüsusi qeyd olunur ki, Şeyx Tahirin ambarı məscidə vəqf olunur və vəqfdən əldə olunan gəlir məscidin ehtiyaclarına sarf olunur. Yazıda məscidə xətminin, neft ambannın, dəmir darvazaların olduğu haqqında məlumat verilir və kompleks daş hasarları əhatə olunması haqqında bəhs olunur. Yazı arxeoloji tapıntıların təsdiqi kimi abidənin dini sitayiş yerli olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, Bakıda orta əsrlərdə, Qız qalası ilə üzbuüz Şeyx Tahir Xanəgahı fəaliyyət göstərmişdir. İri vəqf mülikiyyətinə, xalq ara-